

Досвід східно-європейських країн в декомунізації історичної пам'яті

Постановка проблеми. У період сьогодення наша держава знаходиться у складному становищі. Після Революції Гідності пройшла повна заміна апарату правління, але на мою думку безрезультатно, якщо брати до порівняння досвід держав-сусідів, що входять до Європейського Союзу.

Однією з головних проблем нашої держави є проведення декомунізації історичної пам'яті, тому що цей процес в Україні почався пізно і ще не давно в українській політичній системі були присутні партії з комуністичним настроєм. І до початку проведення декомунізації в нашій державі було дуже багато пережитків СРСР і було проблемою навіть вирішити з чого розпочати. Також варто зазначити, що на рахунок процесу декомунізації виникло багато суперечок. Були певні "за" і "проти". І до теперішнього моменту відбувається пропаганда на тему непотрібності декомунізації.

Мета. Дослідити досвід східно-європейських країн в проведенні декомунізації історичної пам'яті. Нами не ставилося завдання переглянути історію декомунізації в усіх східно-європейських країнах, а сконцентровано увагу на вирішенні таких **дослідницьких питань:**

- Коротка характеристика поняття "декомунізація".
- Простежити передумови проведення декомунізації в країнах Східної Європи.
- Приклад проведення декомунізації в країнах Східної Європи.
- Прослідкувати наслідки проведення декомунізації в країнах Європи.
- Охарактеризувати проведення декомунізації в Україні.

Виклад матеріалу. **Декомунізація** — система заходів, теоретична і практична діяльність, спрямовані на звільнення від впливу та наслідків [комуністичної ідеології](#) в усіх сферах життя країни та суспільства після падіння владущих комуністичних режимів. Методи проведення та заходи з декомунізації в різних країнах суттєво відрізнялися через внутрішні особливості кожної з країн, особливості політичних процесів, відмінностями політичної культури, і, відповідно, різному трактуванні комуністичного режиму: як аморального, кримінального, окупаційного, негуманного, репресивного тощо. Декомунізація з 1989 року ставала основною метою багатьох країн Східної Європи, які зараз є одними з найрозвинутіших. На нашу думку, вони досягли таких висот в зв'язку з тим, що відкинули комуністичну бувальщину ще у 90-х роках ХХ ст, повністю позбавившись від комуністичної ідеології і прибравши з правлячого апарату людей, що причетні до комуністичного режиму.

У другій половині 80-х років країни Східної Європи опинилися у стані глибокої кризи, як економічної, так і соціально-політичної. Вони все дедалі більше відставали від розвинутих індустріальних країн. Особливо помітним це відставання було в таких галузях, як електроніка та інформатика. Відстала технологія, застарілий автомобільний парк стали ознаками економічної кризи. Низька ефективність сільського господарства була характерна тією чи іншою мірою для економіки всіх країн регіону. Неподільна монополія комуністичних партій на владу, злиття партійного й державного апарату, антидемократизм, придушення інакомислення, вирішення нагромаджених соціально-політичних проблем за допомогою сили - всі ці риси були притаманні тоталітарним режимам Східної Європи. Спроби реформування наявної системи не привели успіху. У квітні 1985 року було поставлено мету на перебудову, але насправді учасники компартії ставилися до неї відверто негативно. Визначаючи на словах необхідність глибоких економічних і політичних зрушень та докорінного оновлення суспільства, насправді вони проводили лише косметичні зміни, що не торкалися самої суті наявної системи. Все це викликало глибоку, а то і повну, недовіру основної маси населення до наявних порядків, породило практику проведення політичних "круглих столів". Компартії, погоджуючись на політичний діалог з опозиційними партіями і силами, сподівалися досягти загальнонаціональної згоди у проведенні демократичних

перетворень спільними зусиллями. Опозиція домагалась легальних умов для подальшого наступу проти наявного політичного устрою і проведення змін.

М. Горбачов і перебудова в СРСР стали поштовхом до революції 1989 р. Зміни в СРСР сприяли посиленню реформістського крила компартій та дискредитації консервативного неосталінського керівництва ними. Відмова від "доктрини Брежнєва", визнання права народів Східної Європи обирати свій шлях розвитку позбавили народи цих країн від страху перед радянською інтервенцією. Майже в усіх країнах події починалися з приходу до влади прихильників "оновлення соціалізму" в компартіях. Це або було результатом гострої внутрішньополітичної боротьби (Польща, Угорщина, Болгарія, Албанія), або відбувалося під безпосереднім тиском масових виступів (НДР, Румунія). Нові сили проголошували курс на заміну тоталітарного соціалізму демократичним; підтримували плюралізм і багатопартійність, критику тоталітаризму і політики компартій. На перших вільних виборах вони, як правило, отримували більшість і приходили до влади, витісняючи компартії. Прихильники "оновлення соціалізму" вже пропонували політичні програми не "оновлення соціалізму", а "будівництва капіталізму", включаючи приватизацію державного сектору, сприяння бізнесу, створення ринкових структур, а у політичній сфері вони продовжували лінію на ліквідацію тоталітарних режимів, а у зовнішній політиці вимагали ліквідації РЕВ і ОВД, виведення радянських військ зі своїх територій.

Початок процесу декомунізації в Україні потребує уважного осмислення того, як відбувалися аналогічні процеси у країнах Східної Європи. Чи був цей досвід успішним? І що потрібно врахувати Україні? Як проходила "декомунізація" в країнах Центральної та Східної Європи, які з того часу вступили до ЄС? Виявляється, її просто не було. Більшість людей, які виростили в цих країнах, не розуміють навіть суті питання: слово "декомунізація" вони сприймають як процес відсторонення від посад на держслужбі людей, які запламували себе співпрацею зі спецслужбами режиму, що існував до 1989 року. На нашу думку, це правильно, адже декомунізація в країнах Європи проводилася одразу на найвищих рівнях. Також у них була спільна думка, підкреслена національною ідеєю. І правляча верхівка цих країн не проводила роздумів над тим чи буде доречним проведення декомунізації.

Польща. На "круглому столі" в лютому 1989 р. за участю ПОРП й усіх опозиційних сил, була досягнута угода про проведення виборів до парламенту на багатопартійній основі. На червневих виборах 1989 р. ПОРП зазнала поразки, а опозиція сформувала уряд на чолі з Мазовецьким. Президентом було обрано лідера ПОРП В. Ярузельського. В січні 1990 р. ПОРП саморозпустилася, а її залишки створили Соціал-демократичну партію. В грудні 1990 р. на всенародних виборах президента переміг лідер "Солідарності" Л. Валенса. Країна здійснила широкомасштабні економічні реформи, спрямовані на перехід до ринкової економіки, але економічна ситуація на початку 90-х років залишалася досить скрутною. Власне, ніякої особливої декомунізації в Польщі і не було. Після перемоги "Солідарності" в 1989 року не провели навіть обіцяну люстрацію. "Під минулим ми підводимо жирну риску. Відповідати будемо тільки за те, що зробили, щоб витягнути Польщу з нинішньої кризи", - заявив тоді перший прем'єр-міністр незалежної Польщі Тадеуш Мазовецький. Це було сприйнято як відмова не тільки від повномасштабної декомунізації, але і від банальної люстрації радянських кадрів.

Тільки в 1992 році в Сеймі був прийнятий закон про "чистку рядів", але конституційний суд скасував його, визнавши таким, що суперечить Малій конституції. Подальша редакція закону вступила в силу в 1996 році, але через багато років люструвати виявилось практично нікого. Багато комуністів стали соціал-демократами.

При цьому, деяка стихійна декомунізація суспільного простору відбувалася, але влада в ній участі майже не брала. А створений Інститут національної пам'яті так і залишився громадською організацією, а не державним органом з повноваженнями.

Чехословаччина. У Чехословаччині після Оксамитової революції 1989 року процес десовєтизації пройшов куди жорсткіше, ніж у багатьох інших країнах колишнього соцтабору. Пам'ятаючи "Празьку весну" і введення радянських військ, чехи і словаки

активно взялися перейменовувати вулиці та інші об'єкти, а також запустили процес люстрації в 1991 році, було засуджено 192 особи по 98 кримінальних справах. У 1991 році у Чехословаччині було прийнято закон, що забороняє протягом п'яти років обіймати керівні посади в державних структурах колишнім працівникам органів держбезпеки, міліції, а також партійним функціонерам районного рівня і вище. Втім, тривала вона недовго. Після поділу на Чехію і Словаччину в 1993 році, в Словаччині люстрація тут же закінчилася. А чеський президент Вацлав Гавел заявив, що люстрація "була дітищем революції, і як така вже перестала бути необхідна". Офіційно закон про люстрацію діяв аж до 2000 року, але на практиці вже не застосовувався. До речі, Комуністична партія в Чехії і Моравії все ще існує цілком легально і з 1996 року стабільно набирає на виборах не менше 10% голосів.

Хорватія. Розвал Югославії та подальша війна на Балканах стали причиною того, що часу на законодавчо обґрунтовану і легальну декомунізацію у хорватів просто не було. Натомість масово проходила стихійна. Люди самостійно зносили пам'ятники, змінювали назви вулиць і зривали меморіальні таблички. Така безкомпромісність пов'язана в першу чергу з тим, що, як і в Україні, комунізм асоціювався у хорватів з Росією і Москвою, а значить - і з проросійськими сербами, з якими на той момент йшла війна. Проте, законодавчо ніяких заборон комуністичної символіки в Хорватії немає. Якщо ви коли-небудь побуваєте в Загребі, то спокійно зможете прогулятися по площі ім. Тіто. А назви багатьох вулиць досі будуть вам добре знайомими. Книги, пресу і твори мистецтва з елементами радянської символіки хорватам забороняти теж в голову не приходило. А ось нацистська і фашистська символіка в Хорватії заборонена.

Румунія. Найтрагічніший характер мали події в Румунії, де був найбільш жорстокий тоталітарний режим Н. Чаушеску, який охороняла 120-тисячна служба безпеки "Секуритате". Особливість подій у Румунії полягала також у тому, що там не було свого Л. Ва-ленси, як у Польщі, або В. Гавела, як у Чехословаччині, ко-муністів-реформаторів, як в Угорщині та Болгарії. Антиурядові виступи вибухнули в місті Тимішоарі 21 грудня 1989 р., звідки невдоволення наявним режимом перекинулося на інші міста, насамперед, Бухарест. З 22 до 25 грудня відбувалися криваві сутички повсталих з військами служби безпеки. Армія перейшла на бік народу і режим Чаушеску було повалено. На відміну від майже безкровної чеської Оксамитової революції, і Польщі, де все вирішилося за столом переговорів, Румунія переставала бути частиною соцтабору непросто. Народне повстання, громадянські та військові (проти повстанців виступила служба безпеки) зіткнення і страта диктатора Чаушеску разом з дружиною Оленою дали зрозуміти, що декомунізація країни продовжиться так само стрімко, як і почалася. Але все виявилось не так вже й страшно. Побутову декомунізацію жителі міст провели самі. Правда Інститут по розслідування комуністичних злочинів в Румунії все-таки заснували, але він займався виключно розслідування реальних злочинів, а не боротьбою з мозаїками на стінах будинків.

Угорщина. Угорщина "відповзала" від соціалістичного табору поступово. Після зміщення генерального секретаря Комуністичної партії **Яноша Кадара** в 1988 році в країні почалися демократичні процеси, а революція 1989 роки зробила їх незворотними. Декомунізація вулиць і площ проходила майже стихійно. Місцеві громади на свій розсуд перейменовували вулиці і ніяк не звітували про те які саме і в якій кількості. Бували й протести. Так, наприклад, населення захистило вулиці імені комуністів **Ендре Шагварі** і **Лео Франкеля** під приводом того, що до радянських репресій вони відношення не мали. Люстрація в Угорщині обмежилася скасуванням терміну давності для політичних вбивств з 1944 по 1990 роки. Комуністична партія просто перейменувалася в Робочу і продовжувала брати участь у виборах. На початку 2010-х в Угорщині почалася друга хвиля декомунізації, ініційована прем'єр-міністром **Віктором Орбаном**, що викликало нову хвилю протестів, так як населення в цілому вважало цей процес завершеним. Орбана звинуватили в тому, що його декомунізація - це просто політичний піар.

Отже, виступи широких народних мас, які стали провідною силою демократичних революцій 1989- 1990 рр. у країнах Східної Європи, привели до повалення комуністичних режимів. Нові політичні сили, що прийшли до влади, розпочали курс на ринкові реформи й утвердження парламентської демократії. Припинили своє існування Варшавський договір і Рада економічної взаємодопомоги. Розпочався складний і досить суперечливий процес встановлення постсоціалістичних країн Східної Європи в європейське і світове співтовариство. Загалом ці країни стали успішними, не залишивши жодного сліду комунізму.

Суттєво відрізнялась і «глибина» декомунізації, наприклад:

- в Албанії у сфері державного управління була передбачена можливість звільнення без права поновлення будь-якого співробітника, визнаного винним у підтримці колишнього комуністичного режиму;
- у Грузії прийнята в 2011 році *«Хартія свободи»* не дозволила позбавитись навіть символів та гасел радянської епохи, які і через 4 роки після прийняття *«Хартії»* зустрічаються як у регіонах, так і в столиці;
- у Польщі 126 осіб отримали терміни від 1 до 10 років ув'язнення і лише у липні 2017, під час україно-російської війни, були затверджені заходи щодо позбавлення наслідків тоталітаризму;
- у Румунії обмежилися введенням до Конституції статті 40, яка забороняє діяльність політичних партій і організацій, які «своєю метою або діяльністю заважають політичному плюралізмові, верховенству права або виступають проти суверенітету і незалежності Румунської держави»;
- у Чехії було засуджено 192 особи у 98 справах;
- в Україні з розпаду СРСР у 1991-му році процеси декомунізації впродовж довгого часу були безсистемними і лише після Революції гідності в 2014 році набули масового та системного характеру. Станом на жовтень 2017 року її прогрес оцінюється в ~95 %

Також було створено ряд організацій по боротьбі з комунізмом :

- Чехія - Управління документації та розслідування злочинів комунізму.
- Словаччина - Національний інститут пам'яті.
- Естонія - Естонська міжнародна комісія з розслідування злочинів проти людства.
- Німеччина - Федеральний комісар із записів Штазі.
- Індонезія - Уряд нового порядку.
- Литва - Литовський центр досліджень геноциду й опору.
- Польща - Інститут національної пам'яті — Комісія з розслідування злочинів проти польського народу
- Румунія - Інститут досліджень комуністичних злочинів в Румунії.
- Угорщина - Інститут історії Угорської революції 1956 року.
- Україна - Український інститут національної пам'яті.

Декомунізація в Україні — процес позбавлення українського суспільства від наслідків комунізму. Цей процес був розпочатий під час розпаду СРСР, а ще більше активізувався після Революції Гідності. Декомунізація в Україні ухвалена законом 9 квітня 2015 року. (Набули чинності 21 травня). Окружний адміністративний суд Києва за позовом Міністерства юстиції України до Комуністичної партії України про заборону її діяльності та за участю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини заборонив діяльність Комуністичної партії України.

Декомунізація в суспільному житті України розпочалася з очищення освіти та виховання від комуністичної ідеології та історії комуністичної партії. На підприємствах та у військових частинах були ліквідовані так звані «Ленінські кімнати». З усіх підприємств було прибрано бюсти діячів комуністичної партії, в особливості Леніна. За предиденства Ющенка декомунізація набирала нових боротів, та за приходу до влади Віктора Януковича в 2010 році

цей процес було зупинено, а натомість почалася пропаганда "Руского мира". Поступово відверті шовіністичні дії близького оточення В. Януковича спричинили наростання в суспільстві гострого обурення, яке наприкінці 2013 року досягнуло піку та переросло в масовий стихійний антикомуністичний рух за очищення України від символів тоталітарного минулого — лєнінопад. Влада спрямувала усі свої сили на "прибирання" нашої держави від цієї ідеології. Але також було багато акцій спротиву зі сторони деяких політичних партій, зокрема Опозиційного блоку.

Висновки. На даний момент процес декомунізації здійснено на 95 відсотків. Як висновок можу сказати, що на нашу думку, Україна іде правильним шляхом. Звичайно потрібно посилити ще процес люстрації, тому що є ще люди при владі, які живуть комуністичними настроями і які є прибічниками Росії. А такі люди в політиці України - абсурд. Але це все потрібно вирішувати на високому демократичному рівні, тому що події, які останнім часом відбуваються в Україні ітак достатньо розхитали ситуацію у державі. І різних революційних дій громадськість може не сприйняти.

Список використаної літератури

1. Бальцерович Л. *Свобода і розвиток. Переклад з польської.* \ Л. Бальцерович - Краків: Знак, 1998. - 280 с.
2. Гелей С., *Політологія: Навч. Посіб.* \ С. Гелей, С. Рутар - 6 вид. - Київ 2007.
3. Романюк А. *Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційні виміри* А. Романюк - Львів: Тріада плюс, 2004.
4. Шаповал В. *Державний лад країн світу.* / В. Шаповал - Київ, 1999.
5. Світлана Хилюк : Оцінювати та/або карати: юридичний коментар до «антикомуністичного» законопроекту: наукова стаття / Хилюк С.
6. Кравчук М. В. *Теорія держави і права (опорні конспекти): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-с – вид., змін. й доповн.* \ М. В. Кравчук – Київ: Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність", 2014. – 608 с.
7. Грубінко А.В. *Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / А.В. Грубінко - Тернопіль: "Навчальна книга – Богдан", 2014. – 656с.*
8. Гончарук, Т. В. *Ментально-філософські засади національного буття, їх детермінуючий вплив на суспільні процеси [Текст] / Т. В. Гончарук // Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації : монографія / Т. В. Гончарук, Н. В. Гнасевич, М. І. Гурик [та ін.] ; кер. авт. кол. О. М. Рудакевич. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – С. 44-71*
9. Гончарук Т., Шумка М, *Національно-культурна ідентичність як маркер модернізованого українського суспільства // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: Збірник наукових праць. Книга 6. – Л.: УБС НБУ, 2013. – 722с. – С. 391-399.*
10. Гурик, М. І. *Історична пам'ять народу у контексті актуальних завдань розбудови модерної української нації. / М. І. Гурик // Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації : монографія / Т. В. Гончарук, Н. В. Гнасевич, М. І. Гурик , М. Л. Шумка, В. Я. Томахів [та ін.] ; кер. авт. кол. О. М. Рудакевич. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – С. 90-113.*
11. Гурик М. І. Декомунізація як шлях побудови україноцентристської моделі історичної пам'яті [Електронний ресурс] / М. І. Гурик // Актуальні проблеми філософії та соціології. - 2016. - Вип. 11. - С. 26-29.